

ERÉNY ÉS CSELEKTVÉS

GARACZI IMRE

A Z EMBER ESETLEGESSÉGE és az adott történelmi szituáció szabadságfoka teszi lehetővé az egyén számára a különféle döntésekben az erkölcsi értékekhez való viszonyt. A klasszikus európai racionalitás nevelésfilozófiai eszméje azon gondolatkör alá szerveződik, mely szerint, ha erkölcsi követelményeket állítunk saját autonóm személyiségünk elé, akkor a partikuláris cselekedeteinket általános elvek alá kell rendelnünk. A történeti genesis alapján szükséges megvizsgálnunk, hogy a jelenkori partikuláris helyzetek és opciók hasonlóak-e a korábbi partikuláris eseményekhez, vagy különböznek tőlük. Ha sikerül megragadnunk múltunk fontos egyéni esetlegességeit, akkor van esélyünk érdemleges személyiségképet létrehozni, amely képes egyfajta *mai ént* teremteni, ami az adott kor követelményszínterénél érvényes moralitást tesz lehetővé számunkra.¹ Ehhez szükséges, hogy olyan fogalmi eszköztárral értelmezzük vélt és valós tetteinket, amelyek a személyes múltunkban az egykori reakcióinkat reálisan fejezik ki, különféle példaadó, tekintélyhordozó személyiségekkel kapcsolatban. Így válhat értékelhetővé az aktuális jelenkorunk függvényében a gyermekkorunkban önként vállalt vagy ránk kényszerített magatartáskonstellációk érvényessége. Mindehhez feltétlenül szükséges, hogy saját egyéni elbeszéléseink érvényessége az önteremtés-önlegyőzés partikularitásáról, méltó önbecsülésünk morális alapja lehessen. A 20. század első felében a különféle egzisztencialista irányzatok gyakorolták a legnagyobb hatást az egyéniség, az értékek és a szabadságfogalmak összefüggéseinek vizsgálatára. Az egzisztencializmus az egyetemes elvek átfogó érvényét tagadja; csak az

¹ A mai én szerkezete egy belsővé vált mentális felszólítást jelent, ami inkább a körülményekhez való lojalitást jelenti, s nem feltétlenül kapcsolódik össze belső kódokkal. A lelkiismeret erkölcsi skrupulusai gyakorta fakadnak emocionális reakciókból, s jelentésüket azonban egyetemes követelmények alapján értékeljük. Fontos szerephez jut a mai én vizsgálatában az *emotivizmus* jelentősége, ami szerint minden értékítélet vagy erkölcsi ítélet kifejezetten csak preferenciákat, érzéseket vagy attitűdöket fogalmazhat meg. Így egyesülhetnek vagy keveredhetnek az erkölcsi és a tényszerű ítéletek. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Alasdair MacIntyre, hogy „Az emotivizmus ennél fogva olyan elmélet, mely azt állítja magáról, hogy minden értékítéletről számot ad, bármi legyen is az. Világos, hogy ha ez igaz, akkor racionálisan minden erkölcsi vita lezárhatatlan.” MacIntyre: *Az erény nyomában*. Bp., Osiris. 1999. 26-27. o.

egyedi, konkrét valóság alapján megismerhető egzisztenciát ismeri el érvényesnek. Sartre szigorúan szétválasztja az „önmagában létező” dolgot, tárgyat és az „önmagáért létező” személyt. A dolog létezése önmagával azonos, önmagát tökéletesen kitöltő létmód, amelyben nem merül fel az önmegaság hiánya, önmaga nem-létének érvénye. Az „önmagáért létező” személyiség azonban még eredetileg nem az, ami lehetne, illetve lennie kellene. Sartre, reflektálva Heidegger egzisztencia-vizsgálatára, a létet nem az idő-kontinuum összefüggésében vizsgálja, hanem – ahogy megfogalmazza – az ember *semmítő tudatával* a létezés és a semmi keveréke. Az ember nem válhat mássá, mint amivé tudatosan, vagy tudattalanul teszi magát; s mindezt az életfolyamat változó helyzeteiben való magára-találása, helytállása függvényében éli át.

Önmaga tulajdonképpeni léte, kényszerű vagy választott körülményei, a halála, mellyel véget ér, szabadságának korlátai, mind-mind törékeny és esetleges létének bizonyítékai. A szabadságérzet mint vágy és a létezés adott korlátai közötti feszültség az alapja az ember szorongásának. Ez a szorongás nem a bűntől való félelem szorongása, mint ezt Kierkegaard, a modern egzisztencializmus megindítója vallja, nem is a halál elkerülhetetlenségének bizonyosságtudata, ahogy ezt Heidegger állította rendszerének közép-pontjába, hanem a szabadságnak a modern emberhez méltó használatáért járó szorongás. Sartre esszéiben, regényeiben bőségesen nyújt példákat a felelősség terhétől szabadulni akaró, vagy menekülni kényszerülő ösztönvilág embert saját magától elidegenítő hatására. Ebben a gondolatmenetben szükséges megkülönböztetnünk az erkölcsi szocializáció vonatkozásában az alapvető értékek két csoportját. E megkülönböztetés alapja, metszéspontja a különféle értékelméletek² etikai szemléletű csoportosítása; azaz bármely tételezett érték csak bizonyos körülmények között, bizonyos célokhoz viszonyítva értékes-e, avagy önmagában is van-e értéke?³ Egyes dolgok

² Hartmann az értékética általános alaptörvényének tartja az egyetemes érték-szintézis gondolatát, de egyidejűleg az „intramorális értékkonfliktus” elvét is érvényesnek vallja, majd úgy oldja fel ezt az ellentmondást, hogy tagadja a tartalmilag meghatározható legfelső érték elvét, amiből a többi érték meghatározható lehetne, tehát megmarad a pozitív értékek ellentéte. Hartmann: *Ethik*. Berlin/Leipzig, (n.a.) 1935. 268. o.

³ Az önérték fogalmát általános értelemben igazolt „jó”-nak tartjuk, és a dolgok, cselekedetek nemeinek hasonlóságai alapján tételezzük. Jónak azt vélelmezzük, amit azonosítunk a lényegével járó tulajdonságokkal, tehát olyan, amilyennek lennie kell, azaz a vizsgált tényeket a hozzájuk köthető vagy kötődő eszmékkel vetjük össze, amelyek a lényegüket fejezik ki. Ha teljesen azonos a való a hozzárendelt eszmével, akkor állíthatjuk, hogy célját létteljesen tölti be, azaz tökéletes.

értékjellege úgy jellemezhető, hogy valamire felhasználható. Ezek főleg az ökonomiai, technikai, praktikus értékek, legfőképpen a munkavégzés során használhatók. Így, mint hasznossági eszközök, célok, gyakorlati funkciót szolgálnak, s önmagukon túlmutatnak. Ezt a morálfilozófiai értékcsoportot, amely a 19. századi angolszász gondolkodók munkássága nyomán terjedt el, *utilitarizmusnak* nevezzük. Az értékrendszerek másik csoportja a kellemesség-érzet, vágy, szükséglet alapján keletkezett hiány betöltése, kielégítése. Ez a fogalomcsoport sem tekinthető önértéknek, mert legfőképpen eseményekhez kötött, a mindenkori individuum változó körülményei között. A gyönyör, lett legyen az bármilyen formában megjelenő, szintén hasznosságnak tekinthető, tehát függő, viszonylagos érték. A késő római epikureizmus próbálta meg az eudaimonizmust, s annak legegocentrikusabb formáját, a hedonizmust, végleges, önálló önértéknek tekinteni. Melyek a véglegesnek tekinthető önértékek?

Melyek azok a lelki-szellemi cselekvésbázisok, amelyeket az értékkereső egyén önmagáért becsül, s a birtoklásuk erkölcsi bizonyosságot nyújthat? A platóni-plotinoszi-keresztény hagyomány négy alapvető értéktömböt hirdet, amelyek meghatározók a modern kor erkölcsi világában is. Ezek az önértékek: a *szépség, a jóság, a szentség és az igazság*, amelyek mindenkor mindenki számára önértéknek tekinthetők. A modern emberi psziché számára ezek az önértékek egységben jelennek meg. Összhangjuk az értékelő tudat számára hagyomány- és kultúrateremtő bázist jelent. Fontos eme értékek arányos képviselete, hiszen, ha valamely önérték a másik kárára válik dominánssá, ezáltal aláértékelődik, s az összhang megbomlik. Pl. erkölcstelen cél képviselete megalázza a tudományt, a zenét, a festészetet, az irodalmat, stb. Mindezen önértékek, az életvilágban megjelenő egységük ellenére, mégsem függenek egymástól, hanem viszonylagos önállósággal rendelkeznek; azaz önmagukban értékek, nem csak valamely másikkal viszonyítva. A posztmodern korunkra jellemzővé vált az önértékek érvényességének tagadása. Minden érték viszonylagos, relatív, csupán az állandóan változó körülmények függvényében létezik. Adott szituációban használjuk, mint egy árucikket vagy szolgáltatást, s ha kiérdemesült, eldobjuk, s veszünk egy másikat. A kultúrák összetartó erejét is az *érték-relativizmus* diverzifikálja. A harmadik évezred legnagyobb planetáris kihívása is a különféle kultúrák és civilizációk eltérő érték-értelmezése, hiszen bármely cselekedet, döntés mindenkori alapja az egyén és közösség viszonya a különféle értékrendek világához. Az erkölcsi érték – a Kant-i formula szerint – a „*kell*” formátumában szükséges, hogy megjelenjen. A viszonylagos értékek között a „kötelesség” kategorikus imperatívusza adja a feltétlen bizo-

nyosságot a cél elérésének akarásához. Mivel az akarat választása szabad, ezért az értéket és érték nélkülit egyaránt választhatja, tehát óriási a felelősség, hiszen az emberi szituációk alapvető jellege, hogy a helyes döntéshez, tehát a „kategorikus imperatívusz” gyakorlásához, az egyén esetlegessége miatt, nem képes összegyűjteni és értékelni az összes információt; és ha sikerülne is, mégsem bizonyos, hogy jól dönt. A különféle döntéelméletek, ill. játékelméletek új dimenziókat nyitottak a 20. századi erkölcsi szocializációs elméletek számára. Russel, Whitehead, Wittgenstein, Levinas és Harsányi János már nem a kanti – napjainkra immáron nehézkessé vált – erkölcsstipológiát veszik alapul, hanem az erkölcsi értékek világát a különféle szituációk, rendszerek, dimenziók kumulatív szükségszerűségként jellemzik. Pl. Wittgensteinnél és Levinas-nál a nyelv hordozó szerepe válik középpontivá, mintegy az erkölcs a nyelvi dimenzió játéka, nem pedig a tettek és cselekedetek függvénye. A politikum területén pedig az erkölcsi szocializáció lehetőségei – főleg, hogy a 20. század közepe óta fokozatosan megszűnt a klasszikus diplomácia feltételrendszere – mindössze PR-kommunikációs fogalmakként értelmezhetőek.

Az imént említett évezredes érvényességű önértékek megkérdőjelezéséhez a 20. században legfőképpen az egzisztencializmus és a nihilizmus, valamint a hozzájuk kapcsolódó irányzatok járultak hozzá legfőképpen. Az emberi életvilág horizontjai Nietzsche fellépése után nagymértékben kiszélesültek. Ezzel párhuzamosan nőtt meg az emberi psziché elidegenedettség érzete. A hatalmas és az individuum számára már szinte feldolgozhatatlan mennyiségű információfolyam, a kiszélesült világegyetem, a kultúrák sokféleségének eszkalációja egyre inkább afelé hatott, hogy a személyiség által értékelhető folyamatok rendje és átláthatósága egyre bizonytalanabbá vált. A nyugati kultúrában a korábbi kulturális eszmék rendjének értelmezhetősége megkérdőjeleződött. Az egyre jobban uralkodóvá váló tömegtársadalom középpontba állította a gyakran kétes érvényű kollektívizmusok konformizmusát. Az élet minden területét átszövő gyakorlatiasság egyre inkább a politikai intézmények bürokratizmusát és a magánélet szabadidejének kommercializálódását hozta magával. A fizikai univerzum hatalmas horizontján az önmagát kereső ember kicsiny ponttá zsugorodott, és a tömegtársadalom manipulálható és félelmetes erővé egyszerűsödött. Az élet modern felfogása egy sajátosan kettős szerkezet szorításába került. Egyrészt a mindennapok lehetőségeinek látszólag gazdag kiszélesülése együtt járt a személyiség tehetetlenségének szorongató érzésével. A modernitás rendkívül gazdag etikai és esztétikai finomságát a 20. században az újbarbárság és a hihetetlen pazarlás kettőssége jellemzi. Az élet általános minőségének

legfőbb serkentőbázisa az óriási iramú technikai fejlődés, ami egyrészt ugyan megjelenítette a részletek szabadon élvezhető gazdagságát, másrészt azonban együtt járt a védtelenség érzetével. Az értelmiség számára egyre inkább elfogadottá vált a modern kultúra válságérzetének bemutatása. Ez a válság elsősorban a lelki élet jelenségeinek vizsgálatára irányult. Heidegger az európai filozófia két- és félezer éves történetének zárókövéül ismét felteszi az alapkérdést az emberi létezés értelméről. A szellemi válság legfőbb forrása ez. A modern kor hatalmas tudományos eredményei mellett lételméleti vonatkozásban mégis meghatározó a kozmikus világban való elbizonytalanodás, és az abszolút értékekbe, önértékekbe vetett hit kérdéssége. E normavilág szülte az ezotéria és a keleti filozófiák iránti vágy. A világ ábrázolásában a „különös” ábrázolása vált alapvetővé, és az új világképek létrehozása legfőképpen a meglévő romjain válhatott valósággá. A klasszikus önértékek közül a *szent* teljes mértékben kiüresedett, és tartalmának komolysága a *profánra* helyeződött át. Mindezek az ellentmondások, amelyeket a nyugati ember a 20. század első felében átélt, teljes mértékben az eszkálálódás, a lázadás, a kivonulás, a feleslegesség és az emberiség jövőjének bizonytalanságába vetett hit irányába vezettek. Az észre alapozott szellemi katedrális, amit F. Bacon, Descartes, Leibniz, Kant és Hegel felépítettek, a 20. század folyamataiban nagyon megkérdőjelezhetővé vált.⁴ A hatvanas években kezdték használni elsősorban az építészetben, majd a képzőművészetekben a posztmodern kifejezést. Az elmúlt közel négy évtizedben a posztmodern kor értelmezésének hatalmas irodalma alakult ki. A hetvenes évektől sokan úgy gondolták, hogy a posztmodern fogalma alá vont jelenség-együttes adja majd a nyugati gondolkodás új egységét, és fogalmazza meg a korábban széthullott értékek újfajta érvényességét. A posztmodern tudat sokféle szellemi gyökérből táplálkozik. Megtalálható ben-

⁴A. MacIntyre szerint ehhez a 20. századi jelenséghez nagy mértékben hozzájárult a felvilágosodás programjának látványos kudarca is: „Meg kellett változniuk bizonyos típusú mondatok közötti következményrelációknak. Így nemcsak arról van szó, hogy az erkölcsi konklúziók nem igazolhatók úgy, mint azelőtt: az ilyen igazolás lehetőségének elvesztése az erkölcsi kifejezések jelentésének ennek megfelelő változását is jelzi: Így válik a „*van premisszából nem következhet kell konklúzió*” elv megkerülhetetlen igazsággá... Az, hogy ezt időtlen logikai igazságnak tekintették, a történeti tudatnak azt a mélységes hiányát jelzi, amely az erkölcsfilozófia jelentős részét áthatotta, és amely még ma is fertőzi. Hiszen első nyilvánítása maga is döntő történelmi esemény volt. Egyszerre jelzi a klasszikus tradícióval való végső szakítást és a tizen-nyolcadik század arra irányuló programjának döntő összeomlását is, hogy a tradícióból megmaradt örökölt, ám immár inkoherens töredékek kontextusában igazolja a moralitást.” MacIntyre: Im. 87-88. o.

ne a 19. század közepétől szinte minden olyan irányzat, amely hozzájárult a korábbi keresztény és karteziánus világegység lebontásához. Olyan ez, mint a savanyúságok között a vegyes-vágott. Tartalmaz elemeket a tudományfilozófiákból, a freudi pszichoanalízisből, a marxizusból, a pragmatizusból, és még többek között legtöbbit a fentebb említett egzisztencializusból és nihilizusból. A posztmodern tudat nem tartalmaz olyan lehetőséget, ami egy átfogó világgépet jeleníthetne meg.

Különféle attitűdök jelennek meg benne eltérő élet- és tudományterületekről, ahol a valóság, a tudás, a fikció és a paródia keverednek legfőképpen. Sokak szerint misztikumná vált, és valójában az állandó önkorrekciókat követő szüntelen kísérletezés lehetősége hatja át. Egy újfajta dinamizmus vált valósággá, ahol az állandó úton levés, a befejezetlenség, a le nem zártság és a valódi cél soha el nem érése válik liturgiává. Szimbólumok, fogalmak és metaforák járják vad táncukat, és az esetleges ember személyisége, amely valamilyen koherens, mértékadó önértéket próbál találni, szinte játéknak érzi az egészet. A posztmodern tudat megértéséhez talán két fogalom elemzése vezethet közelebb. Az egyik az *értelmező tudat* (interpretatív funkció), amely a hatalmas vizuális és kognitív információözön befogadását kísérli meg helyretenni. A másik a késő-modern kor talán legszélesebb körben elterjedt nézete: a *perspektivizmus*. E két fogalom szorosan összefügg, és ismeretelméletileg mint két fajta módszer is összekapcsolódik. A két fogalom egymásrautaltságának legfontosabb alapja az, hogy a világunkban nem léteznek olyan jelenségek, ill. létezők, amelyek az értelmezéstől független dologként jelennének meg, azaz bármely dolog, jelenség csakis értelmezésben jelenhet meg. Tehát a személyiség a legkisebb mikrojelenséget ugyanúgy, mint a világegész szemlélését csakis önmaga tudatában viheti végbe, és sohasem adatik meg számunkra az a lehetőség, hogy bármely jelenséget valamiféle külső látószögből, azaz a régi zsargonnal, objektíven vizsgálhassunk. A szubjektum megismerése számára a különféle tárgyak és jelenségek már értelmezett kontextusban jelennek meg. S ez azt is jelenti, hogy a megismerés során szimbólumok, metaforák, közvetítő jelek rakódnak az ismeretre. Mindez az értelmezhetőség széleskörűsége mellett megnehezíti az adott ismeret valóság- és igazságtartalmának mérlegét. Tehát az európai gondolkodás két- és félezer éves történetében a posztmodernizmusok léptek fel úgy, hogy nélkülözik az egységes világkép kialakításához szükséges tartalmi és fogalmi alapokat. Mindezt is szíves területe a posztmodern elméleteknek az adott világot megérteni szándékozó szubjektum nyelvi meghatározottsága. Mindenesetre az már látható, hogy a posztmodern közel negyven éves története során nem volt képes arra, hogy

a korábbi keresztény és karteziánus kor etikáihoz hasonlóan fundamentális érvényű önértékeket alapozzon meg. Az viszont érdeme, hogy sokban folytatva a 20. század eleji avantgard mozgalmak programjait, a konvenciókat úgy alakította át, hogy közben a pluralizmus és az abszolút nyitottság vált a legfőbb módszertani keretté, s ez nem csak a mindennapi életben, ill. a művészetekben, hanem a politikában is jellemzővé vált. Ha összevetjük a posztmodern tudat imént vázolt jellemzőit a 20. századi pedagógiai elvekkel, amelyek az erkölcsi szocializáció és a személyiség kapcsolatának kérdéskörét vizsgálták, akkor láthatjuk, hogy a nevelésfilozófiai attitűdök alapvetően ellentmondanak a 20. századi „késő-modern”, ill. posztmodern elméleteinek. Ezt abból az alapállásból láthatjuk, hogy a pedagógia, ill. a nevelés legfőképpen az erkölcsi jó megvalósítandó sikerét állítja középpontba, s ehhez viszont előfeltétel a jövőbe vetett hit és az ezzel összefüggő optimista szemléletmód. Tehát semmilyen nevelésfilozófiai alapelv nem fogalmazhat meg olyan önérdéket, amely bármilyen vonatkozásban is pesszimista. Mindebből következik, hogy a neveléseméletek bázisai az adott kor összefüggéseiben mindig valamilyen erkölcsi előrelépést tételeznek fel. Ez viszont viszonylag korlátozott értelemben érhető el. Tehát *a személyiség esetlegességét, egy adott kor körülményei között, az erkölcsi jót megtestesítő eszményekre kell irányítani*. A 20. században tapasztalható értékválság pesszimista hangulata bármelyféle nevelésemélet számára leküzdendő. Ezzel összefüggésben, ha elfogadjuk a pesszimizmusok kiindulópontját, tehát, hogy az ember személyisége az eredendő bűn lehetőségével terhelt, akkor semmi másra nem kell figyelniünk, mint az emberi természet és az adott világ kapcsolatrendszerére, összefüggéseire.

Megkérdőjelezte még a nevelés hatékonyságát a modern korban, a több ízben is karakterisztikusan elterjedt *világfájdalom, világvége* szemlélet is. A különféle pesszimista alapon felállított antropológiák tagadják az ember erkölcsi fejlődésének, haladásának lehetőségét. Azt sugallják ugyanis, hogy az ember erkölcsé az első nagy etikai összefoglaló, Platón óta nem változott semmit, az emberi jellem és tulajdonságok ugyanazok maradtak a 20. századra is, mint két és félezer évvel ezelőtt. A fejlődés és haladás civilizáció-történeti értelemben ment végbe, a technika segítségével. A gyermekkortól kialakulóban lévő emberi jellemkép, emberi természet szükségszerűen szellemi és fizikai korlátok között alakítható, hiszen az életformák példaadása, a tételek, az elsajátítandó viselkedésmódok legfontosabb módszertani építő-eleme, a *korlátozás*. A nagy kérdés minden korban az volt, hogy ezen korlátokat az adott életvilág mely terenumaira tágítjuk ki, ill. szűkítjük le. Ezt a mértéket a minden korban kialakult *erkölcsi kódok* határozzák meg. Az

erkölcsi kódokat viszont az eszmények foglalják magukba, s ezek mint szervezetők nyújtanak példát a személyiség számára. Ezek a kódok tanulható, sőt csak tanulással sajátíthatók el, s azt, hogy mennyire lesznek eredményesek egy adott személyiség életpályáján, az magának a személyiségnek az akaratától függ. Természetesen ez a folyamat ilyen kristálytisztán soha nem valósulhat meg, hiszen, ahogy a modern kor kezdetétől napjainkhoz közeledünk, egyre jobban jellemző az eszmények és a bennük megfogalmazott kódok sokfélesége, sokszínűsége és ellentmondásai. Az eszmények legfontosabb célja, hogy a személyiség esetlegességét motívumokkal lássa el, s ezen motívumokból rajzolódhatnak ki a szándékok, ám mindez kevés, hiszen a szándéktól az akaratig vezető út gyakorta igen kacskaringós és hosszú. A szándéktól az akaraton át a megvalósult következményekig vezető út tulajdonképpen egyfajta *ökonimizmus*nak is tekinthető, hiszen benne tükröződnie kell a gazdaságosságnak és a célszerűségnek is. Fontos ez azért, mert az idő szorításába vetett lét határt szab egy jellem kialakulásának. Például egy monolit és transzcendens középkori valláserkölc megvalósítása számára jóval egyszerűbb körülmények álltak rendelkezésre, mint napjainkban, hiszen a keresztény teológia valláserkölcse maximálisan átszötte a középkori ember életének szinte minden percét. Mai értelemben vett kitekintésre, a valláserkölc bevett szabályaitól való eltérésre nem állt rendelkezésre semmilyen lehetőség.⁵ Aki viszont ennek ellenére radikálisan kilépett ezekből a szabályokból – pl. paráználkodott, vagy eretnek nézeteket

⁵ A 20. századra annál inkább a középpontba került a test „filozófiája”, mint a fogyasztói kultúra legszélesebb horizontja. A tömegtermelés és a tömegfogyasztás körülményei között a hagyományos erkölcsök és értékek látványosan visszaszorultak. A piac terjeszkedése, majd napjainkban történő teljes globalizálódása jelentős mértékben csökkenti a hagyományos normák hitelét, és átalakítja a korábban érvényes morális jelentéseket. Az érték és használat, korábban koherens fogalom-együttese eszkalálódik. A testre épített mítoszok szétválasztják a testet: külső és belső testre, de a fogyasztói kultúra reklám- és médiahatásai ugyanakkor össze is kapcsolják a külső és belső testet: a belső test hirdetett fő feladata a külső test fogyasztói magatartásának karbantartása, javítása lett. Mike Featherstone ebben a folyamatban azt a veszélyt érzékeli, hogy a fogyasztásra való globális reflektálódás kikényszerít bizonyos, az emberi dimenziókat meghaladó mintákat: „A fogyasztói kultúra erejének egy része abból a képességből származik, hogy fel tudja mérni és hasznosítani tudja a valódi testi szükségleteket és vágyakat, noha olyan formában tárja elének őket, ami kétségesse teszi a megvalósulásukat. Az egészség, a hosszú élet, a szexuális beeljesülés, a fiatalság és szépség iránti igény az egész történelmen végighúzódo emberi vágyakozás egy tárgyiasult kelepcéjét reprezentálja eltorzult formában.” Featherstone: *A test a fogyasztói kultúrában*. In: *A test*. Bp., Jászöveg Műhely. 1997. 102. o.

vallott, vagy nem megfelelően öltözködött, stb., arra kegyetlenül lesújtott a keresztény egyház. A középkori világban a kialakulóban lévő személyiségek számára viszonylag egyszerűen lehetett vallás erkölcsi eszményeket és kódokat alkalmazni. Gondoljunk csak arra, hogy kb. másfélezer éven keresztül elegendő volt az eszményállítás céljából a *Tízparancsolatot* kötelezővé tenni. Ezek a parancsolatok lehetővé tették, tíz viszonylag egyszerű gondolatba foglalva, Európa számára meghatározni az erkölcsi szocializáció irányát. Tehát a középkor embere számára viszonylag megkönnyítette az elfogadó és konform magatartásmódok felvételét, és a Tízparancsolat által kijelölt mezsgye határait semmi módon nem léphette át, hiszen azzal egyértelműen kizárta volna magát a létmegvalósítás lehetőségéből. Itt fontos megjegyezni azt is, hogy ezen egyszerű kódok betartására társadalmi méretekben állt rendelkezésre a legfontosabb alakító erő és viszonyítási pont, a *félelem*. A keresztény teológia a félelmet már az ébredő személyiségbe mélyen belepántálta, hiszen, ha átlépte az imént említett kijelölt mezsgye határát viselkedésével vagy tetteivel, akkor rettegetett attól, hogy a túlvilágra beígért jutalom, az örök élet, az örök világosság fényessége elmarad, és nem vár rá semmi más, mint a pokol gyehennája. A modernitás korára viszont a folyamatos szekularizálódás lehetőségeivel párhuzamosan erősen megkérdőjeleződött a középkorban bevált transzcendenciára irányuló jellemformálás valósága.

A középkor után Pascal, Spinoza és Kierkegaard lazították fel ezt a monolit erkölcsi bázist, amelyre Nietzsche mondta ki a végső ítéletet: *Isten halott*. Ez a mondat tekinthető a modernitás azon határvonalának, ahonnan az európai embernek már le kellett számolnia bármely transzcendensbe vetett hit támogatásáról. Természetesen a modern polgári erkölcs – jobb híján – továbbvitte a kereszténység erkölcsstanát, immáron szekularizált módon, és a korábban említett négy alapvető önértéket (szépség, jóság, szentség és igazság) új tartalmakkal állította a személyiségformálás homlokterébe. Így lehetővé vált a klasszikus erkölcsi értékek napjainkig ható érvényességének látszólagos megőrzése. A változás a módszerben következett be legfőképpen, hiszen, amíg a középkorban a nevelő szándékát feltétlenül és parancs-szerűen kellett elfogadni, a késő modern korban viszont kialakult az ún. *egyezkedő nevelés*. Ez a módszer jobban kifejezte a középkorhoz képest már jóval dinamikusabb kor igényeit, mert az életvilág eseményeinek felgyorsulása, az ökonomizmus előtérbe kerülése, a feudális jellegű függelmek megszűnése egyértelműen új típusú nevelésfilozófiát kívánt. Innentől kezdve válik a nevelés folyamata *diskurzus*sá, ahol különféle narratívák kölcsönhatásai jelentik a személyiség jellemformálásának lehető-

ségeit. Le kellett mondani a korábbi totális eszköztár alkalmazásáról, s ki kellett alakítani az egyezkedő típusú nevelés új formáit. Ez lehetőséget adott egyrészt nagyfokú rugalmasságra, másrészt az elfogadás feltétel nélkülségének megkérdőjelezésére. A nevelélméleteket átszővi a célracionalitás és az erkölcsi aktusok sokféleségéből való választás lehetősége.

Egyre nagyobb teret kap a nevelési folyamat során az egyes elvek értelmezésének fontossága, ill. kiszélesült a különféle nyelvi formák szerepe. Az egyezkedő nevelés folyamatában a klasszikus elvekből legfőképpen két alapelv maradt meg: *az ember méltóságának tisztelete*, ill. az erény fogalmának *összegző jelentése*. Ezek közül az erényt MacIntyre azonban kétségbe vonja *Az erény nyomában* című könyvében, ahol azt tételezi fel, hogy az erény fogalmának érvényessége fokozatosan megszűnik a modernitás korában, és visszatér Arisztotelész erény-fogalmához, amelynek lényege az élet alapvető egysége.

Véleményem szerint, az erény fogalma nem szűnhet meg a modernitás folyamatában, hiszen az erény maga nem más, mint az *eszmény ontológiai alapfeltétele*. Tehát egyetlen kor sem nélkülözheti a megfogalmazott erényképeket, mindössze az erkölcsi relativizáció miatt eszkalálódik az erény fogalma, és mint egy eszmény napjainkban, már nem átfogó totális eszköztárral jelenik meg, hanem úgy, mint a mindennapok ezernyi szituációjának motívuma.

Ne felejtjük el, hogy az erény fogalmának tradicionális feltételezése nélkül nem jöhetne létre semmiféle erkölcsi kommunikáció. Mindehhez fontos hozzáfűzni azt, hogy az erényeket nem szabad azonosítani mereven magával az erkölccsel.

Annak ellenére, hogy az erény ugyan alapvetően erkölcsi állítás, amely vagy megjelenik, vagy nem jelenik meg a cselekvésben (pl. becsületesség vagy igazság), de ezek már napjainkra nem alkotnak olyan kódokat, mint ahogy azt annak idején Arisztotelész leírta, hanem mindössze a mindennapi cselekvés során, ha az adott személyiség jellemében neveltetése során jelen van valamely erényre való reflektálás, akkor kitüntetett szerepet kaphat az egyén szituációfüggő döntésében. De természetesen jó döntést erények nélkül is lehet hozni, hiszen a cselekvő személy számára az erényes önérték érvényesítése megjelenhet úgy is, mint az egyéni és társadalmi érintkezések bevett módon toleráns formája. Ez az elv elfogadott a különféle liberális etikák elméleteiben. Napjaink gyakorlatában az a jellemző, ha pl. fiatalokkal beszélgetünk, az erényes cselekvés eszköztárával a mindennapokban minden további nélkül képesek élni, hiszen a napi gyakorlatban mint toleranciát elsajátították, de a cselekvések motívumai mögötti háttérrel nem

látják. Így szükséges a megértés elvével foglalkozni annak érdekében, hogy a mindenkori cselekvésben tisztában legyenek a fiatalok azzal, hogy az adott cselekvések erkölcsi háttere milyen bázisból fakad. A megértésre való apellálás ugyanis nagyban megerősíti a jellemzőségeket, mint a személyiség alapvető karakterjegyeit. A megértés előfeltétele ugyanakkor a képzés, amely jelen korunkban a liberális egyezkedő, diskurzusra épített nevelés alapfeltétele. Ez a folyamat pedig a kultúraépítés problémájához vezet, hiszen a példaadás, ill. a beszélgetés során kialakított befogadói magatartások az adott személyiséget saját kulturális identitásának megértésére, vállalására vezethetik rá. Nem szabad elkövetnünk azt a hibát, hogy pusztán elvont példákkal világítjuk meg az erkölcsi eszmények követhetőségének világát, hanem mindig figyelembe kell vennünk egyrészt a tanítványunk szociális-társadalmi háttérét, ill. az adott kor vagy szituáció uralkodó jelenségeit. Ez azért fontos, mert az alkalmazás gyakorlatára vezeti rá a befogadót, hiszen elméletileg viszonylag egyszerűen elsajátíthatja a követendő elveket, ugyanakkor az életvilág bonyolultsága miatt lehet, hogy nem képes érvényesíteni a már elsajátított mintákat. Itt szükséges legfőképpen a nevelő személyiségének *meggyőző-átadó attitűdje*. Ebben a folyamatban kiemelkedően fontos szerepe van az események szelektív rendezésének, tervszerű megértésének. Ide tartozik még az is, hogy milyen módon vagyunk képesek az egyes példaként állított aktusok elhelyezésére az életvilág folyamataiban. Erre azonban nincs recept, itt mindig a nevelő felkészültsége, problémaérzékenysége, ill. a befogadó tanítvány eltökéltsége és elfogadói magatartásának komolysága számít. Mindez azért is nehéz, mert korunk világállapotának politikai, valamint szociokulturális eseménydömpingje elsősorban horizontként jelenik meg, ellentétben a középkorral, ahol a transzcendencia okozta félelem miatt a nevelő-tanítvány viszony elsősorban vertikumként jelent meg. A vertikumban való gondolkodás mindig egyszerűbb, hiszen az adott jelenvaló lét eseményeit tradicionális összefüggéseiben láttatja, míg a horizontális megjelenésmódban a ránk zúduló információdömping és az élet alapvető versenyhelyzete miatt a különböző értékű események mellérendelten jelennek meg. Tehát az imént említett szelektációs képesség kialakítása rendkívül fontos ahhoz, hogy a cselekvéseket meghatározó erkölcsi elveket fontosságuk alapján legyünk képesek tanítványainkban belsővé tenni. Ha ezt a klasszikus célt kitartóan vagyunk képesek képviselni, akkor nagy valószínűséggel reálisan csökkenthetjük a tévedés lehetőségét, s ez nem is kevés.